

KINDEREN AAN HET AVONDMAAL? EEN OMSTREDEN ONDERWERP*

A. Noordegraaf

Abstract

Children's partaking of the Lord's Supper has become an issue in the Protestant Church of the Netherlands. Already, in many congregations, baptized children participate in the Eucharist. Contenders maintain the classical Reformed position that people can only partake after confirmation and self-examination. This article covers several theological questions: the scriptural significance of the Eucharist, the relation between Pascha and Eucharist, the church as covenant community, the relation between baptism, confession and Eucharist. The connection between the believers' answer of confession and their partaking of the Lord's Supper is emphasized. It is acknowledged that the form of such confessional answer can vary and is not bound to the age of eighteen or older. An essential condition for participation of children and young people is the catechesis as cognitive as well as affective learning. The article ends with some proposals for further discussion and reflection regarding the celebration of the Lords Supper.

Inleiding

In de gereformeerde traditie is er een nauwe band tussen de openbare belijdenis van het geloof en de viering van het heilig Avondmaal. Alleen belijdende leden mogen deelnemen aan de viering en de belijdenis wordt meestal afgelegd aan het begin van de volwassenheid of soms ook op latere leeftijd. In vele gemeenten worden daarbij op de zondag van de openbare belijdenis in de liturgie na het jawoord van de nieuwe belijdende leden, de woorden uitgesproken: 'Uit kracht van uw doop en als gevolg van uw persoonlijke belijdenis van het geloof, verklaren wij u, in de gemeenschap van de Kerk van Christus, tot belijdende leden van de Protestantse Kerk in Nederland en nodigen u tot de tafel des Heeren'.¹

* Dit artikel is een bewerking van een lezing die ik in augustus 2007 hield tijdens de studieweek voor studenten van de Gereformeerde Bond. Ik dank Jan Hoek en Wim Verboom voor hun lezing van en commentaar op een eerste versie.

1 Zie *Dienstboek – een proeve voor de Protestantse Kerk in Nederland*, deel II Leven-Zegen-Gemeenschap, Zoetermeer 2004, 142. Deze liturgische formule is met enkele aanpassingen gelijk aan de woorden die we vinden in het *Dienstboek voor de Nederlandse Hervormde Kerk in ontwerp*, 7^e druk, 's-Gravenhage 1969, maar daar is sprake van 'belijdende leden der Nederlandse Hervormde Kerk.

In de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw gaan er zowel binnen de Nederlandse Hervormde Kerk als de Gereformeerde Kerken allerlei stemmen op om ook kinderen toe te laten tot de viering van de maaltijd des Heren. Dat heeft er toe geleid dat in een aantal gemeenten binnen de genoemde kerken ook kinderen aan de viering mogen deelnemen. Pleidooien voor kindercommunie staan daarbij in het bredere perspectief van de participatie van kinderen aan de eredienst van de christelijke gemeente.

Er zijn verschillende oorzaken aan te wijzen waarom vele gemeenten van de Protestantse Kerk in ons land en daarbuiten de traditie dat alleen belijdende leden toegang hebben tot het Avondmaal loslaten of liever gezegd: aanvullen door de gezinscommunie waarbij ook gedoopte kinderen toegang hebben tot de maaltijd van Christus.

- Allereerst hebben *oecumenische contacten* ons laten zien dat de onder ons gebruikelijke praktijk lang niet algemeen is. Uit de geschiedenis van de Vroege Kerk blijkt dat kindercommunie heel gebruikelijk was. In de Vroege Kerk (de eerste eeuwen van het christendom) was sprake van een nauwe band tussen kinderdoop en kindercommunie. Kindercommunie was een logisch gevolg van de kinderdoop.
- Vervolgens spelen een belangrijke rol de *gewijzigde inzichten aangaande kinderen* en jongeren. Het kind staat veel meer in het midden dan vroeger. De pedagogische wending naar het kind vertaalde zich ook in pleidooien voor kindvriendelijke erediensten. Kinderen horen in deze visie er volledig bij.
- Voorts hebben de *theologische* bezinning en in dat spoor de *liturgische ontwikkelingen* ertoe geleid dat men aandacht ging vragen voor aspecten van het Avondmaal die volgens velen in de klassiek -gereformeerde visie tekort komen.
- Tenslotte vormt de kennismaking met het Jodendom (de *bar mitswa* – plechtigheid en de liturgie rond Pesach) voor velen een argument ten gunste van de gezinscommunie.

In haar dissertatie geeft Anna Zegwaard een helder overzicht van de gevoerde discussies door theologen en op kerkelijke vergaderingen waar de standpunten van voor- en tegenstanders niet zelden haaks op elkaar stonden.² Uit haar overzicht blijkt dat het een vraagstuk is met vele aspecten zowel theologisch als praktisch. In de discussie binnen de ker-

2 Zie A. Zegwaard, *Als kinderen meevieren. Een onderzoek naar de discussie over kindercommunie binnen de kerken* (diss. V.U.), Gorinchem 2006. In haar overzicht ontbreken C. van der Wal, *Amen en beamen. Doop – Belijdenis – Avondmaal*, Kampen 1971, 232-239; de artikelen in *Kontekstueel. Tijdschrift voor Gereformeerd Belijden nu*, 3^e jg (1988-1989), nrs. 3,4,5; W. van 't Spijker, 'De harten omhoog – over het Heilig Avondmaal', in: G. van den Brink e.a. (red.), *Gegrond geloof. Kernpunten uit de geloofsleer in bijbels, historisch en belijdend perspectief*, Zoetermeer 1996, 496-500.

ken onderscheidt zij ecclesiologische, liturgische en pedagogische argumenten pro – en contra.³ Een onderzoek binnen enkele gemeenten laat zien dat ook daar deze drie argumentatielijnen een rol spelen. Daarnaast worden door ambtsdragers en gemeenteleden ook heel praktische zaken en gevoelsmatige overwegingen genoemd.⁴

In dit artikel wil ik vooral ingaan op de hermeneutisch -theologische overwegingen en de consequenties voor de praktijk. Allereerst maak ik enkele opmerkingen over exegese en interpretatie (1), daarop vervolgens een aantal theologische overwegingen met betrekking tot het Avondmaal (2), de ecclesiologische vraag naar de gemeente als verbonds-gemeenschap (3), de relatie tussen doop, belijdenis en Avondmaal en de vragen rondom het zelfonderzoek (4). Ik besluit met enkele slotoverwegingen ten dienste van de voortgaande bezinning (5).

1. Exegese en interpretatie

In een hermeneutisch perspectief komt vooral de vraag naar de interpretatie en de vertolking van het bijbels getuigenis aan de orde. Wie de gegevens uit de Schrift over de maaltijd des Heren onderzoekt, komt al snel tot de ontdekking dat de teksten zwijgen over de vraag op welke leeftijd men in de eerste gemeente deelnam aan het Avondmaal. Uit dit zwijgen maakt de een op dat kinderen vanzelfsprekend deelnamen, waarbij men niet zelden verwijst naar het woord van Jezus: ‘Laat de kinderen tot Mij komen’, of op de parallel met de viering van het Pascha in Israël. Terwijl tegenstanders dit zwijgen aangrijpen om juist een tegenovergestelde positie te verdedigen. Daarbij beroept men zich dan op 1 Korintiërs 11:28-29, de woorden van Paulus over de zelfbeproeving en het kunnen onderscheiden van het lichaam van de Here. Maar juist deze woorden zijn in de geschiedenis van de exegese heel verschillend geïnterpreteerd.

Hoe zorgvuldig een exegeet ook te werk gaat in filologisch en historisch opzicht, zijn exegese is er nooit van gevrijwaard, dat bewust of onbewust vooronderstellingen meespelen. Ik wijs als voorbeeld op het verhaal van de wonderbare spijziging (Matth. 14:13-21). Uit vers 21 is af te leiden dat er ook kinderen aanwezig waren. Voor Van de Beek vormt deze passage een aanwijzing dat in de eerste gemeente kinderen deelnamen aan de viering van het Avondmaal, gegeven het feit dat de spijzigingsverhalen in nauwe verbinding staan met de viering van de maaltijd van Christus.⁵ De vooronderstelling is dan dat de geschiedenis van de spijziging *in elk opzicht* verwijst naar het Avondmaal. Al is de lijn naar de instelling van het Avondmaal ongetwijfeld aanwezig – de bewoordingen zijn te expliciet om dat te ontkennen – omstreden is of dit in alle opzichten geldt of alleen

3 Zegwaard, *a.w.*, 81-95.

4 Zegwaard, *a.w.*, 97-121.

5 A. van de Beek, ‘De toegang tot het heilig Avondmaal’, *Kontekstueel*, jg. 3, nr.3 (1988-1989), 20.

van toepassing is op de specifieke woorden over de handelingen van Christus.

Wij lezen de bijbelteksten in een bijbelstheologisch verstaanskader. Natuurlijk keren in dit kader allerlei teksten als Schriftberoep wel terug, maar niet zelden is de zaak waar het om gaat niet te beslissen met een simpel: daar staat het! Dat geldt niet alleen de vraag naar de deelname van jongeren aan het Avondmaal, ik denk ook aan discussies rondom de kinderdoop, de liturgie, de ambtelijke structuur of de ziekenzalving. Het Schriftberoep in deze kwesties die de praktijk van het gemeentelven raken, mogen we niet versimpelen. De Bijbel is nu eenmaal geen dogmatisch of liturgisch handboek. De brieven van het Nieuwe Testament gaan in op concrete vragen. De exegeet zal bij de interpretatie altijd weer hebben te letten op de context waarin iets gezegd wordt. Bovendien ligt er tussen onze lezing van de teksten en de teksten zelf een afstand van ongeveer twintig eeuwen, waarin ons lezen en verstaan mede gevormd is door de traditie en de cultuur waarin we staan. Exegese staat nooit los van interpretatie en van bepaalde hermeneutische leesregels. Daarmee is niet gezegd dat de Schrift ondergeschikt is aan de traditie, ook niet aan de gereformeerde traditie. Het betekent wel dat we altijd zorgvuldig moeten letten op onze eigen leesbril en ons eigen ‘stappenplan’. Dat maakt ook bescheiden. We zullen in de bezinning op het al of niet deelnemen van kinderen aan het Avondmaal de teksten moeten lezen in het geheel van de bijbelstheologische structuur van de Schrift.

2. Het karakter van het heilig Avondmaal

2.1 *Verbond en Koninkrijk*

In de berichten over de instelling van het Avondmaal is sprake van het bloed van het verbond (Marc. 14:24; Matth.. 26:28)⁶ of van het nieuwe verbond in Mijn – dus Jezus’ – bloed (Luc. 22:20; 1 Kor. 11:25). De woorden wijzen terug naar de verbondssluiting op de Sinai (vgl. Ex. 24:8), maar vooral zijn ze te verstaan in het licht van de belofte van een nieuw verbond die we aantreffen bij Jeremia (31:31) en Ezechiël (16: 59-60; vgl. Ez. 37: 26).⁷ In Jezus zelfovergave aan het kruis breekt dit nieuwe verbond zich baan. De met zijn komst ingegane heilstijd is gekenmerkt door vergeving en nieuw leven, kortom het herstel van de relatie met de Here. De toevoeging die we bij Marcus en Mattheüs lezen, dat dit bloed ‘voor velen’ vergoten wordt, doet denken aan de profetie van de Dienaar van de HERE van wie gezegd wordt dat Hij veler zonden gedragen heeft (Jes.

6 volgens een andere lezing: het bloed van het nieuwe verbond.

7 Zie over dit verband met het Oude Testament o.a. J.P. Versteeg, ‘Het Avondmaal volgens het Nieuwe Testament’, in: W. van ’t Spijker e.a.(red.), *Bij Brood en Beker. Leer en gebruik van het Avondmaal volgens het Nieuwe Testament*, Goudriaan 1980, 45-50; P. Stuhlmacher, *Biblische Theologie des Neuen Testaments I*, Göttingen 1992, 135-137; N.T. Wright, *Jesus and the victory of God*, London 1996, 560-561; I.H. Marshall, *New Testament Theology. Many Witnesses. One Gospel*, IVP, Downers Grove 2004, 80, 110.

53:12). In Jezus' lijden en sterven wordt deze profetie vervuld. In Marcus 10:45 wordt gezegd dat de Zoon des mensen als de gehoorzame Dienaar van de HERE zijn leven als losprijs geeft voor de velen. De aanduiding 'Zoon des mensen' in de woorden van Jezus hangt samen met het centrale thema van Jezus' boodschap: de komst van het Koninkrijk van God. De heilstijd die met Jezus' verschijning is aangebroken, betekent de doorbraak van Gods koningsheerschappij voor Israël en de volken. Hijzelf is het Rijk van God in eigen persoon en Hij vestigt deze heerschappij niet met bruut geweld, maar met zijn kruisoffer.

In de komst van deze koningsheerschappij en in het heil van dit Rijk wordt de belofte van het nieuwe verbond verwezenlijkt, zoals in de inzetting van het Avondmaal duidelijk wordt. De maaltijd die Christus instelde in de nacht van zijn lijden, is de maaltijd van de gemeenschap met Hem, bezegeling van het verbond, bevestiging van de vergeving. Het is ook de maaltijd van de gemeenschap met elkaar, want het verbond van God met zijn volk verbindt de leden van dit volk van God als broeders en zusters. En het is de maaltijd van de verwachting. We gedenken en verkondigen aan het Avondmaal de dood van de Kurios totdat Hij komt en met Hem de volkomen openbaring van Gods heerschappij (1 Kor. 11:26; vgl. Marc.14:25). De spits van het Avondmaal is gericht op de toekomst van het vervulde Koninkrijk. Maar het fundament van deze heerlijke toekomst ligt in het plaatsbekledend lijden en sterven van Jezus. Martin Hengel verwoordt die samenhang als volgt: 'In der Verkündigung des Todes des Kyrios wird schon jetzt sein Erlösungswerk wie auch sein universaler Herrschaftsanspruch proklamiert, der sich für alle sichtbar in der Parusie realisieren wird.'⁸

2.2. *Verzoening, gemeenschap en verwachting*

We kunnen dus drie aspecten onderscheiden aan dit sacramentele gebeuren: verzoening, gemeenschap en verwachting. In de gereformeerde traditie is, zoals het klassieke formulier ons laat zien, vooral het aspect van de verzoening sterk beklemtoond. Dat geeft aan de viering van deze maaltijd naast de vreugde om dit geschenk – indrukwekkend verwoord in de passage over de gedachtenis – ook de diepe ernst. Wij vieren het Avondmaal niet als de maaltijd van de geslaagde mensen, maar het is veeleer het feest van de gezakten die het leven zoeken buiten zichzelf in Christus. Ongetwijfeld ontbreken de beide andere aspecten in het Avondmaalsformulier niet, maar zij staan toch wat in de schaduw.

Het is de winst van het bijbelstheologisch onderzoek van de twintigste eeuw dat we meer oog gekregen hebben voor het eschatologische en het koinooniale aspect dat we in het Nieuwe Testament vinden. Toen ik begon te studeren in 1952 was het klassieke boek van Herman Ridderbos, *De Komst van het Koninkrijk*, betrekkelijk kort daarvoor verschenen.⁹ Het heeft mij en velen met mij de ogen geopend voor facetten van de nieuwtestamentische prediking die onder ons vaak ondergesneeuwd waren. Maar juist van

8 M. Hengel, 'Das Mahl in der Nacht, "in der Jesus ausgeliefert wurde"(1 Kor 11,23)', in: *Studien zur Christologie*, Kleine Schriften IV, Tübingen 2006, 460.

9 Kampen, 1950.

Ridderbos heb ik geleerd om niet in de fout te vervallen het eschatologische motief te accentueren ten koste van het zoendood-motief.¹⁰ Ongetwijfeld is het eschatologische gezichtspunt van grote betekenis – niet voor niets vierde de eerste gemeente de maaltijd met gejubel (*agalliasis*), zoals we in Handelingen 2:46 lezen. In het Avondmaal ontvangen we de voorsmaak van de bruiloft van het Lam (Openb. 19:9).

Avondmaal vieren is een vreugdevolle zaak Maar het is wel getemperde vreugde. In deze bedeling leven we in het ‘nog niet’. We zijn nog onderweg. We hebben te maken met de gebrokenheid en met de zwakheid van ons geloof. We vieren het Avondmaal in de verwachting van de definitieve openbaring van het koninkrijk, maar die verwachting is verankerd in de zoendood van Christus als oorzaak en fundament van het heil dat Christus ons verkondigd heeft als evangelie van het Koninkrijk en als realisering van het nieuwe verbond. Ridderbos spreekt zelfs van een miskennis van het karakter van het Avondmaal als men het eschatologische motief laat prevaleren boven het motief van de verzoening. Het Avondmaal is verzoeningsmaal vanwege het kruis, verkondiging van de dood van de Kurios. Goede Vrijdag staat in het middelpunt van de gedachtenis als de dag waarop het heil is aangebracht door de Gekruisigde die de Opgestane en de Komende is.

2.3. *Twee typen*

De bijbelstheologische ontwikkelingen, met name de hernieuwde aandacht voor de eschatologie, zijn ook van invloed geweest op de liturgische ontwikkelingen ten aanzien van de maaltijd van Christus. Naast het klassiek-gereformeerde type van viering volgens het klassieke formulier is er binnen de Protestantse Kerk in Nederland onder invloed van de Prof. Dr. G. van der Leeuw Stichting een oecumenisch-protestants type ontstaan waarbij naast gereformeerde elementen ook elementen uit andere tradities van de wereldkerk een rol spelen.¹¹ Een uitvoerige vergelijking en een analyse van de verschillen valt buiten het raam en de opzet van dit artikel.

In het algemeen kan gezegd worden dat in het oecumenische type van viering noties als dankzegging en lofprijzing het karakter van de viering bepalen. Breken en delen vinden plaats in een doxologische sfeer en een sterke nadruk valt op het eschatologische perspectief. De maaltijd wordt vooral gezien als een paasverkondiging. In de viering zoals die in hervormd-gereformeerde gemeenten plaatsvindt, ligt de nadruk op de gedachtenis aan Christus' lijden en sterven en ligt er een sterk accent op het zelfonderzoek. Terwijl in het eerste type de liturgische vorm van het tafelgebed de centrale plaats heeft – waarbij allerlei katholieke elementen zoals het Sanctus, het Benedictus en het

10 Ridderbos, *a.w.*, 350vv.

11 Zie voor beide typen van viering de bijdragen van Joop Boendermaker en Gerrit Immink in: Paul Oskamp en Niek Schuman (eindred.), *De weg van de liturgie. Tradities, achtergronden, praktijk*, Zoetermeer 1998, 226vv. (Maaltijd van de Heer: oecumenisch – protestant) en 245vv. (Heilig Avondmaal: klassiek gereformeerd). Zie ook het in noot 1 genoemde *Dienstboek*, 165vv., 175vv., 337vv., 347vv., alsmede de toelichtingen op de verschillende orden van dienst, 884vv., 894vv.

Agnus Dei in ere hersteld zijn, – is de klassiek-gereformeerde viering te karakteriseren als een ‘lerende viering’ waarbij we moeten bedenken dat het onderwijs van het formulier liturgische didachè is.¹² Het behoeft geen betoog dat het karakter van de viering en de beleving van de maaltijd des Heren ingrijpend van elkaar verschillen, al naar gelang de liturgische orde die men volgt.

In haar dissertatie onderscheidt ook Anna Zegwaard twee typen van vieringen: een viering van het Avondmaal met het accent op de lofprijzing en een viering met het accent op de gedachtenis aan Jezus’ sterven.¹³ Ook uit haar onderzoek naar de beleving van het Avondmaal in de gemeenten blijkt dat heel verschillende accenten gelegd worden. Soms is men geneigd het motief van de verzoening en de vergeving te minimaliseren ten gunste van het aspect van de onderlinge gemeenschap en de vreugdevolle verwachting.¹⁴

Wat betekent dit alles voor de vraag naar de deelname van kinderen aan het Avondmaal? Het hangt van de hoofdbeleving van het Avondmaal af of men de kinderen erin betreft en kan betrekken of niet.¹⁵ Kinderen worden, zegt men, aangesproken door de lofprijzing, terwijl de gedachtenis aan het lijden en sterven voor hen te moeilijk is. ‘Een Maaltijd met het accent op de lofprijzing is dan ook per se toegankelijker voor kinderen dan een Maaltijd met het accent op de gedachtenis aan Jezus’ lijden en sterven’, concludeert Zegwaard.¹⁶ Zij pleit daarom voor een gedifferentieerde viering in de praktijk van de samenkomst van de gemeente. Als het feestelijk aspect kinderen aanspreekt is het niet alleen, gelet op hun ontwikkelingsfase, te verwachten, maar misschien zelfs wenselijk dat andere aspecten, zoals de verzoening, langs hen heen gaan.¹⁷

Het is juist dat de rijkdom van het sacrament niet in één aspect te vatten is. Gereformeerd denken is ernst maken met de katholiciteit van de kerk en je laten uitdagen door wat andere tradities ons aanreiken. Voor mijzelf roept dat de vraag op of we in onze traditie en wijze van vieren bij het terechte accent op de polen ‘schuld’ en ‘verzoening’ andere elementen zoals gemeenschap, lofprijzing en eschatologische verwachting niet verwaarloosd hebben. Ik pleit er voor om de viering meer dan we thans doen in te kaderen in het kerkelijk jaar en het eigene van de zondag te laten meespreken. Een viering in de paastijd krijgt dan een ander accent dan een viering in de Stille Week of in de buurt van de zondag waarop we de gestorvenen herdenken. Maar de vraag blijft wel of we zo makkelijk als door Zegwaard wordt voorgesteld het aspect van de verzoening door Christus’ kruisdood in de viering met kinderen kunnen minimaliseren. Het feestelijk aspect van de verwachting en de nadruk op de gemeenschap komen toch in de lucht te

12 W.P. van der Aa, ‘Neemt eet ... Het Heilig Avondmaal in de liturgie’, in: M.J.G. van der Velden, W.P. van der Aa en H.J. de Bie jr., *Als wij samenkomen. Liturgie in de gereformeerde traditie*, Zoetermeer 2000, 64: ‘Binnen de samenkomst is de onderwijzing immers voluit liturgie’.

13 Zegwaard, *a.w.*, 132-137.

14 Zegwaard, *a.w.*, 101-121.

15 Zo A. van de Beek, *a.art.*, 18.

16 Zegwaard, *a.w.*, 137.

17 Zegwaard, *a.w.*, 149.

hangen wanneer noties als schuld, boete en verzoening achterwege gelaten worden ter wille van het kind. Loop je dan niet gevaar dat dit op den duur leidt tot vervaging van dat waar het in de verkondiging van Christus' dood om gaat en kan dit niet leiden tot een Avondmaalsbeleving die op dreigt te gaan in een liefdemaal? Dat roept intussen naar de traditie waarin ik zelf sta, wel de vraag op of er ruimte is voor een viering met kinderen en jongeren, als men wel ernst maakt met de gedachtenis aan het verzoenend lijden en sterven van de Here.

2. 4. *Pesach en Avondmaal*

Het is hier de plaats om in te gaan op de relatie tussen het Joodse Pascha, de sedermaaltijd en het Avondmaal. Uit de berichten over de instelling van het Avondmaal blijkt dat Jezus deze maaltijd instelde tijdens de viering van het Pascha.¹⁸ Jezus sloot zich bij twee momenten uit de paasmaaltijd aan: het moment van het breken van het brood na het rondgaan van de tweede beker en dat van het rondgaan van de derde beker, de beker van de dankzegging en de lofprijzing. Israëel vierde in het Pascha de bevrijding uit de slavernij van Egypte. Voor de Jood rondom onze jaartelling was het ook de gedachtenis aan de terugkeer uit de ballingschap, de nieuwe exodus, de verbondvernieuwing waarvan profeten gesproken hadden, aldus Wright, die daaraan toevoegt: 'The meal symbolized "forgiveness of sins", YHWH's return to redeem his people, his victory over Pharaohs both literal and metaphorical'.¹⁹

Dat er een verband is tussen Pascha en Avondmaal wil niet zeggen dat het Avondmaal te zien is als een christelijke vorm van de paasmaaltijd. Het Avondmaal is de vervulling van het Pascha.²⁰ Wright concretiseert dit vervullings-moment als volgt: 'The meal brought Jesus' own kingdom-movement to its climax. It indicated that the new exodus and all that it meant was happening *in and through Jesus himself*.²¹ Als in de Avondmaalsoverlevering nergens het paaslam met zoveel woorden genoemd wordt, heeft dat alles te maken met dit motief van de vervulling door de dood van Hem die zelf het paaslam is. Ook elders in het Nieuwe Testament wordt Christus met het paaslam vergeleken: 'Ons paaslam is voor ons geslacht' (1 Kor. 5:7). In de woorden uit 1 Petrus 1:18-19 over de loskoop door het bloed van het offerlam Christus is mogelijk een zinspeling te horen op de exodus en het slachten van het paaslam.²² Met name in het evangelie van Johannes wordt het lijden en sterven van Christus in verband gezien met het Pascha en het paaslam (Joh. 1:29; 18:28; 19:14-15, 36).

Voorstanders van de deelname van kinderen aan de Maaltijd des Heren beroepen zich op het verband tussen Pèsach en Avondmaal. Aan de Joodse paasmaaltijd nam het hele

18 Zie Versteeg, *a.w.*,32-34; Stuhlmacher, *a.w.*, 133vv.; Hengel, *a.w.*,461vv.; Wright, 555vv.

19 Wright, *a.w.*,557.

20 Versteeg, *a.w.*,34.

21 Wright, *ibidem*.

22 Zie over de achtergronden M.H. Bolkestein, *De brieven van Petrus en Judas*, Nijkerk 1963, 55-56 en P.H.R. van Houwelingen, *1 Petrus. Rondzendbrief uit Babylon*, Kampen 1991, 66-67.

gezin, ook het allerkleinste kind, deel. Het jongste kind stelt de traditionele vraag: ‘Wat maakt deze avond anders?’ Cohen Stuart wijst er op dat ouders hun best doen de vragen te leren aan jonge kinderen van drie, vier jaar.²³ Waarom zouden we, zo zegt men, de participatie aan de Tafel van Christus beperken tot volwassenen die openbare belijdenis van het geloof hebben afgelegd? Als het Avondmaal de vervulling van het Pascha is, is er dan, - analoog - aan de paasmaaltijd ook aan de maaltijd van het nieuwe verbond geen plaats voor kinderen? Van de Beek wijst op de parallel met de relatie tussen de doop en de besnijdenis. Als er reden is om te zeggen dat voor christenen uit de heidenen de doop in de plaats van de besnijdenis is gekomen, is er veel meer reden om te zeggen dat het Avondmaal voor christenen in de plaats van Pesach gekomen is.²⁴ Niet ieder is van deze parallel overtuigd. C. van der Wal vindt de verwijzing naar de paasmaaltijd wel een argument dat enige indruk op hem maakt, maar hij wijst het toch af. Het Pascha behoort tot de tijd van de schaduwdienst en in het heilsfeit dat men herdenkt zit ook een historisch element.²⁵ S. Kooistra wijst de argumentatie van de voorstanders eveneens af op grond van het feit dat er naar zijn mening een onderscheid is tussen de twee verbonden. In het Oude Testament richt God zijn verbond op met een volk, terwijl in het Nieuwe Testament God zijn verbond opricht met alle volken.²⁶

Eerlijk gezegd vind ik deze contra-argumenten niet overtuigend. Kun je ten aanzien van het heil dat de God van het verbond aan zijn volk schonk in de uittocht het historische onderscheiden van het geestelijke? Het door Kooistra gemaakte onderscheid tussen het oude en nieuwe verbond berooft het beroep van onze gereformeerde vaders op de besnijdenis als verbondsteken dat zijn vervulling vindt in de doop, van zijn kracht. Calvijn heeft met grote nadruk beklemtoond dat in de besnijdenis aan de vaders dezelfde geestelijke belofte gegeven is als aan ons in de doop. Christus is voor Calvijn zowel het fundament van de doop als van de besnijdenis.²⁷ Er mag onderscheid zijn in reikwijdte, maar als het gaat om het wezen van het verbond hebben we te maken met een en hetzelfde verbond.²⁸ Geldt dat ook niet voor de relatie tussen Pascha en Avondmaal? Concluderend ben ik van mening dat voorstanders van kinderen aan het Avondmaal met hun verwijzing naar de pèsachmaaltijd een punt hebben dat overweging verdient.

23 G.H. Cohen Stuart, *Joodse vasten en feesten. Een reis over de zee van de Talmoed naar de wereld van het Nieuwe Testament*, 3^e dr., Baarn 2004, 74.

24 Van de Beek, *a.w.*, 18.

25 C. van der Wal, *a.w.*, 239. Een soortgelijk bezwaar vinden we in een synoderapport van de Gereformeerde Kerken uit 1976, waar men de sedermaaltijd een nationaal gebeuren noemt, terwijl de betekenis van het Avondmaal in de eerste plaats de verzoening is (Zegwaard, *a.w.*, 70).

26 Geciteerd door Zegwaard, *a.w.*, 65.

27 Zie voor de visie van Calvijn: J. van Genderen, ‘De doop bij Calvijn’, in: W. van ’t Spijker e.a. (red.), *Rondom de doopvont*, Goudriaan 1983, 278vv.

28 Vgl. J. Calvijn, *Institutie* II,10,2: ‘Het verbond met alle vadersen verschilt in wezen en zaak in het geheel niet van het verbond met ons, maar is geheel één en hetzelfde. Alleen de bediening verschilt’ (vert. A. Sizoo).

3. Wie horen er bij de gemeente die Avondmaal viert?

3.1 De visie op de gemeente in het geding

De instelling van het Avondmaal door Jezus geschiedde in de kring van de twaalven, de stamvaders van het nieuwe volk van God uit Israël en de volken. In gehoorzaamheid aan Hem heeft de eerste gemeente ook na de opstanding de Maaltijd gevierd. Vermoedelijk waren de gezamenlijke maaltijd of het liefdemaal (*agapè*, vgl. Jud. 12) en de sacramentele maaltijd met elkaar verbonden. Centraal stond de *koinoonia* met Christus en met elkaar (vgl. 1 Kor. 10-11).

De gemeente van Christus is verbondsgemeenschap, lichaam van Christus, de *communio sanctorum*. Zegwaard is van mening dat de dubbele betekenis van het begrip *communio sanctorum* een belangrijke rol speelt. Voorstanders zien de Maaltijd van Christus als de maaltijd van de gemeenschap der *heiligen*, waarvan de kinderen deel uitmaken, terwijl zij die kindercommunie afwijzen het Avondmaal vieren als gemeenschap met de *heilige zaken* waaraan kinderen gezien hun leeftijdsfase nog geen deel kunnen hebben.²⁹ Dit dilemma lijkt me gekunsteld. Immers ook in die sectoren van de kerk waar men moeite heeft met de kindercommunie, wordt beleden dat de Avondmaal vierende gemeente ‘door de Geest als leden van één lichaam met elkaar verbonden worden’ en geroepen zijn ‘zulks niet alleen met woorden, maar ook met daden aan elkaar te bewijzen’.³⁰

Veeleer is hier een verschillende visie op de verhouding tussen verbond, geloof en gemeente aan de orde, die bepalend is voor het standpunt dat men inneemt ten aanzien van de kindercommunie. Op basis van het onderzoek van Zegwaard zijn ruwweg drie opvattingen te onderscheiden³¹:

1. het kind behoort krachtens de Doop bij de gemeente die Avondmaal viert. Ze mogen meevieren op grond van het belijden van de ouders en de gemeente;
2. kinderen vieren Avondmaal op grond van hun geloof, hoe pril dat geloof ook beleden wordt;
3. Avondmaal vieren kan alleen na openbare belijdenis van het geloof, aldus de tegenstanders van de toelating van kinderen aan het Avondmaal.

3.2. Verbond en gemeente

De gemeente van Christus uit alle volken deelt in de aan Israël toegezegde heilsgoederen als mede-erfgenamen, medeleden en medegenoten van de belofte in Christus Jezus door het evangelie (Ef. 3:6), ingeënt als zij zijn op de oude stam van het volk uit Abraham gesproten.³² Wie gedoopt wordt in de Naam van de Vader, de Zoon en de

29 Zegwaard, *a.w.*, 95.

30 Formulier om het Heilig Avondmaal te houden in *Dienstboek – een Proeve*, deel II, 183.

31 Zie Zegwaard, *a.w.*, 43-47 en vooral 82-84.

32 Vgl. J. Hoek, ‘Geheim en gestalte van de gemeente. Over de kerk’, in: G. van den Brink e.a.(red.), *a.w.*,402.

Heilige Geest wordt in deze verbondsgemeenschap van de gemeente ingelijfd; dat geldt zowel volwassenen als kinderen. In de missionaire situatie van het Nieuwe Testament zullen mensen veelal, komend uit het heidendom, als volwassenen gedoopt zijn. Dikwijls werden zij samen met hun huis – vader en / of moeder, kinderen, de in gezinsverband levende familieleden, alsmede slaven en hun gezinnen – gedoopt (vgl. Hand. 16:15,33vv.; 18:8; 1 Kor.1:16). De doop is geen individuele zaak, maar wordt voltrokken in en aan de gemeenschap van het huis.³³ Al vindt niet ieder de huis-teksten een overtuigend bewijs voor de doop van kinderen³⁴, de oudtestamentische achtergrond van het huis als verbondsgemeenschap geeft reden om te zeggen dat het eigenlijk niet anders kan dan dat er ook kinderen gedoopt werden. In de gereformeerde reformatie is vooral vanuit de eenheid van het verbond van God met zijn volk het goed recht van de kinderdoop verdedigd.³⁵ ‘Het verbond met Abraham zijn vrind, bevestigt Hij van kind tot kind.’ (Ps. 105:5, berijming 1773), wordt dan ook vaak in een doopdienst gezongen. Als kinderen delen in het verbond van Gods genade, mogen ze ook het teken en zegel van dit verbond ontvangen. Door hun doop wordt aan het kind, evenals aan de volwassene, de nieuwe werkelijkheid waarvan Paulus getuigt in Romeinen 6 toegezegd.³⁶ Zijdelings teken ik hierbij aan, dat in onze individualistische cultuur het verbondsbesef vaak schaars aanwezig is. Je ziet op dat punt een merkwaardige paradox: enerzijds verzet tegen de kinderdoop, anderzijds de roep om kindercommunie zelfs op zeer jonge leeftijd.

Kinderen behoren krachtens doop en verbond bij de gemeente van Christus. Dat is een objectief gebeuren van God uit, waarin de overmacht van zijn genade zichtbaar wordt. Hij is volstrekt de Eerste. Maar als het gaat om de relatie tussen verbond en kerk moet er nog iets meer gezegd worden. Op grond van het bijbels getuigenis vraagt het verbond en de bezegelde belofte om inwilliging in de weg van geloof en bekering. ‘Ik zal hun tot een God zijn en gij zult Mij tot een volk zijn’ (Lev. 26:12; vgl. Jer. 31:33; Ez. 37:27). Ook in Jezus’ prediking van het Koninkrijk vinden we die lijn. Om één voorbeeld te noemen: Jezus wijst Nicodemus op de noodzaak van een nieuwe geboorte om het Koninkrijk binnen te gaan (Joh. 3:5). In hetzelfde hoofdstuk is sprake van Gods liefde voor de wereld in de zending van de Zoon en er wordt dan bij gezegd dat we alleen in de weg van het geloof in Christus eeuwig leven ontvangen (3:16). In de Handelingen der

33 J.P. Versteeg, ‘De doop volgens het Nieuwe Testament’, in: W. van ’t Spijker e.a., *Rondom de doopvont*, 124vv., wijst op de oudtestamentische achtergrond: het huis is het huisgezin waarmee iemand nadert voor het aangezicht van God in het heiligdom.

34 Vgl. C.K. Barrett, *The Actsof the Apostles*, Vol. II (ICC), London – New York, 2004, 783: ‘...the use of *oikos* cannot prove or disprove that small children were baptized’. Anders Versteeg, *ibidem* en Van de Beek, *a.art.*, 19.

35 Zie naast het in noot 27 en 33 genoemde werk: W. de Greef, ‘Getekend voor het leven. Over de Heilige Doop’, in: G. van den Brink e.a (red.), *a.w.*, 460vv.; W. Verboom, ‘Doop- Belijdenis –Avondmaal’, *Kontekstueel*, jg. 3 (1988-1989), nr.3, 11-12.

36 Zie over Romeinen 6: A. Noordegraaf, ‘Gedoopt in Christus’ dood – bijbelstudie over Romeinen 6:3,4’, *Kontekstueel*, jg. 22 (2007-2008), nr. 3, 4-9.

apostelen is de missionaire prediking verbonden met de oproep tot geloof en bekering (vgl. Hand. 2:36vv., e.a.p.) Het kerygma is geen mededeling, maar appellerend getuigenis. De gemeente is de gemeenschap van leerlingen die belijden dat Jezus Kurios is (vgl. Rom. 10:9,10). Aan het voorbeeld van Israël laat Paulus de Korintiërs horen dat delen in het heil geen automatisme is (1 Kor.10:1-5).

In de dogmatische bezinning op het verbond is dat als volgt uitgedrukt: Het verbond van God met zijn volk is in zijn ontstaan eenzijdig (*monopleurisch*) en in zijn bestaan tweezijdig (*dupleurisch*).³⁷ God sticht in zijn genade de relatie. Juist de Doop beklemtoont dit aan alle menselijke keuzes en beslissingen voorafgaande genadevolle handelen van de God van het verbond. Maar wie spreekt over verbondsrelatie kan er niet omheen ook aan de andere pool aandacht te geven: Gods beloften vragen om het antwoord van het geloof (vgl. 2 Kor. 1:20). De structuur van de bijbelse prediking aangaande het verbond vindt zijn vertolking in de gereformeerde visie op de geloofspraktijk. Immink heeft er op gewezen dat we altijd met twee woorden moeten spreken. Er is het objectieve van de belofteprediking, de vreemde vrijspraak, het heil dat zonder ons en buiten ons tot stand is gebracht. Maar er is ook de toepassing van het door Christus verworven heil, het applicatieve aspect dat zo indrukwekkend naar voren komt in de pneumatologie van Calvijn.³⁸ Het luistert hier nauw hoe we de correlatie tussen belofte en geloof verwoorden. Dat raakt ook de spiritualiteit rondom het leven uit verbond en doop. Het voert te ver om dat uit te werken. In elk geval mag duidelijk zijn dat deze correlatie niet betekent dat de geloofskeuze een soort aanvulling van onze kant is, een vorm van menselijk aandeel in de realisering van het heil. Het geloof is de weg waarlangs de Here door zijn Woord en Geest zijn heilsbeloften realiseert.

4. Doop – belijdenis - Avondmaal

4.1. *De openbare belijdenis overschat?*

Wat betekent deze gereformeerde visie op verbond en doop voor het verstaan van het Heilig Avondmaal, met name in relatie tot ons thema? Het Nieuwe Testament ziet in de doop de poort tot het Avondmaal. Het is het sacrament van de gemeenschap van de christelijke gemeente die in Jezus Christus gelooft. In de klassieke gereformeerde traditie is dan ook de praktijk dat leden van de gemeente in de weg van de openbare belijdenis mogen deelnemen aan de viering van de maaltijd van Christus. Juist dat gegeven is in de discussie rondom kindercommunie een omstreden zaak. Is het niet voldoende, gelet op de betekenis van de doopbelofte, dat men gedoopt is? Is het nodig dat kinderen

37 Vgl. J. van Genderen –W.H. Velema, *Beknopte Gereformeerde Dogmatiek*, Kampen 1992, 509-510.

38 F.G. Immink, *In God geloven. Een praktisch-theologische reconstructie*, Zoetermeer 2003, 79-118.

bewust geloven en dat geloof ook beamen in de vorm van een belijdenis? Is het geloof van de gemeente die in haar midden kinderen ontvangt niet voldoende? Wat betekent het als in het dankgebed van het klassieke doopformulier God gedankt wordt, ‘dat wij door Gods Heilige Geest tot lidmaten van Gods eniggeboren Zoon en alzo tot Gods kinderen zijn aangenomen’? Als zowel Avondmaal als doop tekenen zijn van Gods verbond, wat is dan de reden dat het ene sacrament wel en het andere niet aan de gelovigen en hun kinderen gegeven wordt?

Jaren geleden heeft J. van der Werf de onder ons vigerende praktijk onder kritiek gesteld. Ondanks de hierboven aangehaalde woorden uit het dankgebed bij de doop is de praktijk volgens hem dat het de openbare belijdenis van het geloof is waardoor men pas werkelijk tot de gemeente van Christus behoort en men alle rechten ontvangt, aan dat lidmaatschap verbonden. Wat betekent het dan nog gedoopt te zijn? Is de conclusie niet onontkoombaar, dat de Kerk ‘al tientallen jaren bezig is met een ontwaarding van de doop en een overschatting van de openbare belijdenis?’ Van der Werf vindt het tekenend dat rondom die openbare belijdenis jarenlang de traditie bestaan heeft van het krijgen van een volledig stel nieuwe kleren op Palmzonden. Hij concludeert bovendien dat de gangbare praktijk als gevolg heeft dat niet alleen de doop, maar ook het Avondmaal ontwaard is en een werkelijk functionerende plaats in het leven der gemeente ontbeert.³⁹

Of de traditie van het krijgen van nieuwe kleren anno 2008 nog zo sterk aanwezig is, is de vraag, maar dat neemt niet weg dat hier de vinger gelegd wordt bij een zwakke plek. Het belijden van je geloof is niet beperkt tot één moment in een mensenleven. Mensen kunnen zo gefixeerd zijn op het ene moment van de dienst op Palmzondag en de openbare belijdenis kan een zo constituerende betekenis krijgen, dat het haast een derde sacrament wordt en aan de betekenis van de doop tekort wordt gedaan. Bovendien dreigt men hierbij te vergeten dat de liturgische *vorm* van de openbare belijdenis van het geloof op Palmzondag (of met Pasen of Pinksteren) geen bijbelse, maar een kerkelijke traditie is. We zullen bovendien geen voedsel mogen geven aan de gedachte als zou de aanneavingsavond als toelating tot de openbare belijdenis een soort examen zijn. Elke pastor weet hoe nauw het hier luistert. Hoe licht wordt de dag van de belijdenis niet een eenzaam hoogtepunt, een bergtop waar men weer snel van af raakt!

4.2. Avondmaal vieren veronderstelt een belijdenis

Toch neemt de stelling dat de doop de dopeling tot lidmaat maakt en toegang geeft tot de tafel des Heren de vraag naar de relatie tussen doop, belijdenis en Avondmaal niet weg. Ik wijs in dit verband op een nog altijd actueel artikel van M.H. Bolkestein uit 1964, die met klem van argumenten verdedigt dat de belijdenis steeds de vooronderstelling van de Avondmaalsviering is.⁴⁰ Belijdenis en doop wijzen steeds vooruit naar het Avondmaal.

39 J. van der Werf, ‘Overwegingen ten aanzien van de kindercommunie’, *Kerk en Theologie* 16 (1965), 38-48, met name 44, 46.

40 M.H. Bolkestein, ‘Confessio en admissio’, *Kerk en Theologie* 15(1964),28-46.

Paulus spreekt in zijn brieven juist die gedoopte gemeente voortdurend aan of ze in het geloof staan en zo Christus belijden en Hem volgen. Noch het Nieuwe Testament noch de reformatoren kennen een Avondmaalsviering zonder dat daarbij de doop, respectievelijk de belijdenis is voorondersteld.⁴¹ Maar hoe zit het dan met de kinderdoop, die toch een doorbreking is van de volgorde? Bolkestein wijst er op dat kinderdoop en volwassendoop in die zin niet geheel identiek zijn omdat de kinderdoop het element van het antwoord van het geloof van de dopeling mist. Men kan vanuit de kinderdoop niet argumenteren alsof het een volwassendoop is. Wie het moment van het gelovig antwoord overslaat verzeilt in sacramentalistische vaarwateren.⁴² Recent heeft ook Heitink erop gewezen dat waar de Woordverkondiging een publiek karakter kent, het Avondmaal vanouds een besloten samenzijn was, voor de intimi. In de Vroege Kerk maakte het Avondmaal deel uit van de *disciplina arcani*, de tucht van het geheimenis. Heitink wijst een open Avondmaal en daarmee ook de ontkoppeling van belijdenis en Avondmaal af.⁴³

De verbinding tussen belijdenis en Avondmaal ligt in de lijn van wat ik hierboven heb opgemerkt over de relatie tussen de verbondsbelofte en het antwoord van het geloof. Men kan dit antwoord te sterk beklemtonen – dat is het gelijk van Van der Werf – maar wie het laat wegvallen en kinderen op het geloof van de gemeente laat deelnemen aan de maaltijd van Christus loopt gevaar te vervallen in een objectivisme dat gemakkelijk kan leiden tot verbondsautomatisme. Ook het spraakgebruik is tekenend. Wij *worden* gedoopt. Dat is een eenmalig gebeuren. Wij vieren in het huisgezin van de Here het Avondmaal op regelmatige tijden. Dat is toch ook een actieve daad. Veronderstelt dat niet een zekere mondigheid, zeggen tegenstanders van de kindercommunie, tot uiting komend in een gelovig beamen van de doop?

4.3 Zelfonderzoek en zelfbeproeving

In dit verband is er nog een aspect dat de aandacht vraagt. In 1 Korintiërs 11 wekt Paulus de christenen van Korinte op tot zelfbeproeving. De wijze waarop in de gemeente rijken zich gedroegen tegenover de armen door niet samen te willen delen, de partijzucht en de scheuringen betekenen dat de gemeenschap van de gemeente wordt aangetast. Avondmaalvieren is geen individuele zaak. Het is de maaltijd van de gemeenschap met Christus en elkaar in het huisgezin van de Here (1 Kor. 10:16-17).⁴⁴ Het gevolg van de misstanden is dat de gemeente op een onwaardige wijze de maaltijd des Heren viert. Wie dat doet, bezondigt zich aan het lichaam en bloed des Heren (11:27). Daarom dient de

41 Bolkestein, *a.art.*, 38.

42 Bolkestein, *a.art.*, 39.

43 Gerben Heitink, *Een kerk met toekomst. Tijd voor heroriëntatie*, Kampen 2007, 247vv., 252. De auteur beroept zich op Bonhoeffers woorden over het bewaren van het geheimenis in een mondig geworden wereld.

44 Zo terecht J. van Beelen, *Doet dit tot mijn gedachtenis. Een onderzoek naar de relatie tussen avondmaal, ambt; over avondmaalsmijding van ambtsdragers en het probleem van de bediening*, Leiden 1996, 164vv.

gemeente zichzelf te beproeven. Dat is de weg om op de rechte wijze het Avondmaal te vieren (11:28). Je kunt geen Avondmaal vieren en je broeder of zuster tekort doen en minachten. Een gevolg van dit misbruik is, zo gaat de apostel verder in vers 29, dat je ‘het lichaam niet onderscheidt’. Die laatste woorden zijn een toespitsing van het zelfonderzoek. Bij het woord ‘lichaam’ moeten we in lijn met 1 Korintiërs 10:16-17 denken aan een dubbele betekenis.⁴⁵ Een onwaardige wijze van viering miskent Hem die zijn lichaam aan het kruis heeft overgegeven voor ons, maar miskent ook de om zijn tafel vergaderde gemeente die zijn lichaam is. Het gaat om de ene communio met Christus en met elkaar. In die communale context staan de woorden van de apostel over de zelfbeproeving. Via het zelfonderzoek moeten gemeenteleden nagaan of het hun bij deze maaltijd waarlijk enkel en alleen erom te doen is de Kurios te gedenken en de gemeenschap binnen het ene lichaam te bewaren.

In de gereformeerde traditie neemt het zelfonderzoek een belangrijke plaats in rondom de viering van het sacrament. Deze nadruk heeft alles te maken met de spirituele beleving van de geloofszekerheid.⁴⁶ De context van 1 Korintiërs 11 speelt daarbij minder een rol dan de vraag naar de echtheid van het geloof en de vruchten in het concrete leven. Daarbij is naast 1 Korintiërs 11:28 ook dat andere woord van Paulus bepalend: ‘Onderzoekt u zelf of u in het geloof bent, beproef u zelf. Of weet u van uzelf niet dat Jezus Christus in u is? Als u dan maar niet verwerpelijk bent’ (2 Kor. 13:5 HSV). De Amerikaanse theoloog L.D. Bierma signaleert in de traditionele visie op het zelfonderzoek een tendens tot introspectie en uitsluiting, waarbij Paulus’ woorden uit hun letterlijke en historische context zijn gehaald. Het gaat naar zijn mening in 1 Korintiërs 11 niet om ‘an individualistic, introspective examination of one’s heart for every unconfessed sin that may be lurking there’. Anders gezegd: het gaat niet om een verticaal zelfonderzoek over onze persoonlijke relatie tot Christus, maar om een horizontaal zelfonderzoek hoe we staan in relatie tot anderen aan de tafel van Christus.⁴⁷ Bierma signaleert hier een belangrijk punt. Het zelfonderzoek in de rechterflank van de gereformeerde gezindte is niet zelden geworden tot een eenzaam avontuur, een individualistische zelfreflectie, los van de gemeenschap van de gemeente. Als correctie op een eenzijdig verticale en individualistische beleving is de opmerking van Bierma van waarde, maar mijn bezwaar is

45 ‘To require the commentator to make a choice between “body” referring to the bread (11.24) and “body referring tot the congregation (10.17), would assuredly run counter to Paul’s whole line of exhortation’, aldus James D.G. Dunn, *The Theology of Paul the Apostle*, Edinburgh 1998.

46 Zie J. Veenhof, ‘Discussie over het zelfonderzoek – Sleutel tot verstaan van het schisma van 1944. Terreinverkenning ten dienste van verder onderzoek’, in: J. Veenhof, *Vrij gereformeerd*, Kampen 2005, 182-203 (eerder verschenen in *Theologia Reformata* 45 (2002), 219-241) en W. van ’t Spijker, ‘Het klassieke Avondmaalsformulier’, in: W. van ’t Spijker (red.), *Bij brood en beker*, 381-398.

47 Lyle D. Bierma, *The Unity of the Church and the Pure Administration of the Sacraments*. Lezing gehouden op het congres van het IRTI in Cluj, juli 2007. De tekst werd me ter beschikking gesteld door prof. dr.J. Hoek.

dat hij scheidt wat in 1 Korintiërs 10 en 11 een eenheid vormt.

Heeft dit nu ook consequenties voor de vraag of kinderen aan deze maaltijd mogen deelnemen? Bierma is daar zeer stellig in. Als we Paulus' woorden moeten verstaan in horizontale zin, gericht op de eenheid van de gemeente, dan zijn de woorden niet langer te gebruiken om scheiding te maken tussen belijdende leden en gedoopte kinderen en de laatsten de toegang te ontzeggen. Dan zondigen we tegen het lichaam van de gemeente als verbondsgemeenschap waar kinderen volledig lid van zijn. Zegwaard noemt de nadruk op het zelfonderzoek een knelpunt. Zelfonderzoek is een aangelegenheid voor volwassenen. Het vereist zelfreflectie en daar zijn kinderen nog niet aan toe. Ze zoekt de oplossing door te zeggen: 'Je heet kinderen als kinderen welkom in de viering en sluit aan bij hun ervaringswereld.' Van de Beek gaat een andere weg. Als je zegt dat het Avondmaal voor heel de gemeente is, volwassenen en kinderen, dan wordt het des te belangrijker het zelfonderzoek niet te vergeten. Ook kinderen moeten zichzelf onderzoeken. Beiden, volwassenen en kinderen, hebben daarbij de hulp van anderen nodig. Daarbij denkt de auteur aan de omgang met de Schrift en de catechese.⁴⁸ De vraag rijst dan wel: Wat betekent dit zelfonderzoek concreet, gelet op de ontwikkelingsfase en de ervaringswereld van het kind?

4.4. *De aard van het geloof*

Het antwoord op deze laatste vragen heeft alles te maken met de aard van het geloof. In Zondag 7 van de Heidelbergse Catechismus wordt het geloof omschreven met de woorden 'kennen' en 'vertrouwen'. Kennen is in de Schrift een zaak van verstaan en hart, ratio en gevoel.⁴⁹ Vertrouwen is meer dan een vaag gevoel, maar een zich verlaten op de belovende God en zijn Woord.⁵⁰ Het is altijd weer zaak ons verstaan van deze woorden te ijken aan dit bijbels getuigenis. Want we zien aan de ene kant een rationalistische ontsporing waarbij het verstand en de verstandelijke kennis zo beklemtoond worden dat kinderen daar al snel buiten vallen. Omgekeerd lopen we vandaag de dag in onze emotiecultuur gevaar alles te zetten op de kaart van het fijne gevoel, de leuke sfeer en de emotie. Dan valt het kennis-element weg. En een overmatige aandacht voor rite en symbool – let wel: overmatig! – kan heel makkelijk leiden tot een haast magische opvatting van het sacrament. Hier liggen ten aanzien van ons onderwerp niet alleen theologische, maar ook pedagogische en psychologische vragen die we zorgvuldig moeten doordenken. We zullen als het gaat om 'geloven' de subjectieve pool, de *fides qua* en het voorwerp, de *fides quae* bij elkaar moeten houden. Wie zegt: Ik geloof in Jezus Christus, ik vertrouw op Hem, spreekt daarmee ook een bepaalde inhoud uit. Heitink wijst erop dat daarom ook kinderen enig besef moeten hebben van de betekenis van het sacrament.⁵¹

Maar wat betekent dat concreet? In het Formulier voor de bediening van de doop aan

48 Van de Beek, *a.art.*, 21-22.

49 Zie A. Noordegraaf e.a. (red.), *Woordenboek voor Bijbellezers*, Zoetermeer 2005, s.v. kennis, 312–316.

50 Zie Noordegraaf, *a.w.*, s.v. geloof, ongelooft, vertrouwen, 183-188.

51 Heitink, *a.w.*, 251-252.

de kinderen is sprake van ‘kinderen als zij tot hun verstand zijn gekomen.’ Gaat het om verstandelijk doorzien of verstaan met het hart? Wat betekent het in dit verband dat Jezus kinderen ten voorbeeld stelt aan volwassenen als Hij zegt dat we het Koninkrijk Gods moeten ontvangen als een kind (Marc.10:15)? Wat is de impact van de bekende woorden uit het formulier van de doop dat de jonge kinderen erfgenamen van het Rijk van God en van zijn verbond zijn? Hier liggen een aantal vragen die om zorgvuldige doordenking vragen op de weg van de doop naar het Avondmaal.

4.5. *De betekenis van de catechese*

Uit de verschillende visies op ons thema, zowel pro als contra, komt één ding duidelijk naar voren, namelijk de betekenis van de catechese, het onderricht aan kinderen en volwassenen. Dit onderricht is erop gericht dat wij weten in Wie wij geloven. Leren in de bijbelse zin van het woord is leren met hoofd en hart, gericht op het leren kennen van de God van het verbond, de God van onze doop (vgl. Deut. 6:4-7; Ps.86:11). In dit geloofsonderricht gaat het erom dat het kind ingewijd wordt in de weg van Gods geboden en beloften, betrokken op het concrete leven van elke dag, maar ook dat het leert participeren in de godsdienstige handelingen van de gemeente.⁵² De Reformatie is ook in dit opzicht te zien als een beweging die, tegen de verwording van de kerk in, terugkeert naar de Heilige Schrift in haar nadruk op de catechese aan het jonge kind op de weg van doop naar Avondmaal.⁵³

Aan de eerste Avondmaalsgang ging dus de catechese vooraf, uitmondend in een vorm van belijdenis doen. Het afleggen van de geloofsbelijdenis was intussen geen eindpunt, maar was opgenomen in een levenslang leerproces. Verboom wijst er op dat bij Calvijn deze belijdenis werd afgelegd op 12- à 13-jarige leeftijd: elders is sprake van 14 à 15 jaar.⁵⁴ T. Poot beroept zich op deze Calvinse praktijk om kinderen van die leeftijd samen met hun ouders toe te laten tot de maaltijd van Christus.⁵⁵ Verboom meent dat dit beroep op Calvijn niet opgaat, omdat een twaalfjarige in de tijd van Calvijn niet de twaalfjarige van onze tijd is.⁵⁶ Nu blijft dat natuurlijk een lastige afweging. Men kan een

52 Vgl. W. Verboom, ‘Spiritualiteit en geloofsonderricht’, in: W. van ’t Spijker e.a. (red.), *Spiritualiteit*, Goudriaan –Kampen 1993, 358vv. Ook Van der Werf, *a.art.*, 47 pleit voor een catechese waarbij geleerd wordt hoe men omgaat, wandelt met God. De catechese zou opgezet moeten worden vanuit de wekelijkse eredienst, waarbij doop en Avondmaal de grondstructuur bepalen. Hij pleit voor een eerherstel van het catechumenaat dat begint bij het 9^e jaar begint en eindigt op het 12^e jaar. Al tijdens deze fase zouden kinderen tot de viering van de maaltijd van Christus moeten worden toegelaten.

53 Zie o.a. de bijdragen van W. Verboom aan de discussie in *Kontekstueel*, jg. 3 (1988-1989), nr. 3 en 5; Van der Werf, *a.art.*, 47vv. In de dissertatie van Anne Zegwaard blijft dit aspect onderbelicht.

54 W. Verboom, *De catechese van de Reformatie en de Nadere Reformatie*, 2^e druk, Amsterdam 1987, 87. Zie ook Zegwaard, *a.w.*, 31-32.

55 T. Poot, ‘Avondmaal – de kleinen met de groten?’, *Kontekstueel*, jg. 3 (1988-1989), nr. 3, 9.

56 W. Verboom, ‘Kinderen op weg naar het Avondmaal’, *Kontekstueel*, jg. 3 (1988-1989), nr. 5, 20-21. Eenzelfde bezwaar bij Bolkestein, *a.art.*, 45.

kind overvragen, maar men kan ook te sterk hameren op het aambeeld van mondigheid en volwassenheid.

Zoals al eerder opgemerkt gaat het niet aan om te zeggen: Kinderen vieren het Avondmaal mee omdat ze er bij horen. Want dan zou men ook geen bezwaar meer kunnen hebben tegen zuigelingencommunie. Doorgaans denkt men bij de toelating aan kinderen die de leeftijd van basisschoolleerlingen hebben.⁵⁷ Het is duidelijk is dat Gods verbondsbeloften om gelovige beaming vragen en dat het gedoopte kind de God van zijn doop moet leren kennen. Daarom is de catechese onontbeerlijk is. Nu verkeert de catechese in de crisis. Tal van gemeenten hebben nauwelijks nog catechisanten. Ook in de hervormd-gereformeerde sector van de Protestantse Kerk horen we soms verontrustende geluiden. De crisis gaat onze deuren niet voorbij. Het lijkt me niet verantwoord kinderen zonder meer toe te laten tot het Avondmaal. Kinderen dienen zorgvuldig te worden toegeleid naar het geheimenis dat ons in dit sacrament betekend en verzegeld wordt.⁵⁸ En daarbij gaat het om een catechese die uitloopt op een vorm van belijden.

Maar daarbij zou ik de vraag willen stellen: Moet dat per se de vorm zijn zoals wij die kennen? Is het ook niet mogelijk te denken aan andere vormen van het geven van een jawoord? Het belijden van Jezus Christus is niet per se gekoppeld aan de leeftijd waarop men het vermogen tot abstractie bezit. Wie van mening is dat een kind de inhoud van het Avondmaal niet kan begrijpen, moet dan wel uitleggen wat hij met 'begrijpen' bedoelt. Wat betekent dat voor de plaats van onze verstandelijk gehandicapte broeders en zusters? Zouden die dan nooit het Avondmaal kunnen meevieren omdat ze de volle rijkdom van het formulier niet kunnen peilen? Als een kind in alle eenvoud zegt: 'Ik heb de Here Jezus lief', heeft dat dan ook niet iets van een belijdenis? Is het ondenkbaar dat kinderen de goede Herder belijden op kinderlijke wijze, bijvoorbeeld met een lied?⁵⁹

De vraag die Poot stelt of we jongeren in hun kritische groeiperiode niet onthouden wat door Christus als heilsmiddel is gegeven om te groeien⁶⁰, laat me niet los. Gelet op de kwetsbare positie van de opgroeiende jongeren van de gemeente in de huidige geseculariseerde cultuur waarin zij al jong geroepen worden rekenschap te geven van wat zij geloven, is dit een aangelegen vraag. In dit verband wijs ik op het voorstel ds. W. Markus, die in zijn pleidooi voor vernieuwing van de catechese voorstelt de geloofsbe-

57 Heitink, *a.w.*, 252 denkt aan toelating op de leeftijd van tussen de zeven en tien jaar, mede afhankelijk van de inbedding in een catechetische praxis. Contra de opmerking dat je kinderen in geen enkele leeftijdsfase mag buitensluiten merkt hij op, dat het goed is als kinderen *leren* (curs. A.N.) ergens naar uit te zien en dat het iets bijzonders is om Jezus te leren kennen en jezelf christen te noemen (*ibidem*, 253).

58 Heitink, *ibidem*: 'Kinderen dienen zorgvuldig naar dit geheimenis... te worden toegeleid'.

59 M.H. Bolkestein heeft in een later artikel zijn pleidooi voor handhaving van de eenheid van belijdenis, Doop en Avondmaal genuanceerd in die zin dat kinderen kunnen meevieren als zij op kinderlijke wijze hoorbaar in de gemeente de Heer belijden met een lied of een woord ('De eenheid van belijdenis, doop en Avondmaal', *Woord en Dienst* 26 (1977), 292.

60 Poot, *a.art.*, 10.

lijdenis in twee stappen te doen. Een catechisant kan dan op jonge leeftijd op zijn verzoek toegelaten worden tot het Avondmaal en enkele jaren later belijdend lid worden in alle rechten en plichten.⁶¹ Jongeren zouden juist in die kritische fase van hun leven, waarin zij bovendien als christenjongeren heel vaak eenling-gelovigen zijn in hun omgeving, door de viering van het Avondmaal versterkt kunnen worden in hun ontluikend geloof. Of je het fixeren moet op de leeftijd van zestien jaar blijft de vraag, maar de winst is dat op die manier jongeren in die kritische periode van hun leven, waarin ze heel vaak als christenjongeren alleen staan in hun omgeving, door de viering van het sacrament versterkt worden in hun ontluikend geloof en zo kunnen toegroeien naar het jawoord.

5. Slotopmerkingen

De vraag of kinderen al dan niet mogen deelnemen aan de viering van het heilig Avondmaal is zowel theologisch als praktisch een complex thema. De argumenten die door voor- en tegenstanders aangedragen worden, vragen in elk geval om een grondige bezinning. Daarbij kunnen we de onder ons gegroeide traditie en de beleving die daarbij hoort, niet negeren. Wie dat toch doet, maakt kortsluiting. Wat wint men als men kinderen toelaat en het zou als gevolg hebben dat ouderen afhaken? Niettemin verdient het aanbeveling dat de vragen op de agenda van kerkenraadsvergaderingen en gemeentesamenkomsten een plek krijgen.

Dit artikel wil een aanzet zijn tot deze bezinning. Bij wijze van samenvatting en afronding noem ik puntsgewijs enkele bezinningsmomenten:

1. De vraag naar een eventuele deelname van kinderen aan het Avondmaal dient niet geïsoleerd besproken te worden, maar vormt een onderdeel van de bezinning op de plaats die de gedoopte kinderen innemen in de gemeente van Christus. Wat betekent dat voor hun participatie in de eredienst en het leven van de gemeente?
2. De vraag raakt het verstaan en de beleving van het sacrament überhaupt. Welke plaats nemen doop en Avondmaal in in het leven van de gemeenteleden? Kennisname van de verschillende aspecten van het Avondmaal en de verschillende tradities in de wereldkerk stelt ons voor de vraag in hoeverre in hervormd-gereformeerde gemeenten de rijkdom van het sacrament als maaltijd van de verzoening, de gemeenschap en de verwachting beleefd wordt.

⁶¹ Zie W. Markus, *Catechese Nu. Vernieuwing van de catechese voor deze tijd*, Uitgave HGJB, Bilthoven 2006; zie ook het artikel in het het Nederlands Dagblad van 21 juli 2006: 'Aan het avondmaal op je zestiende'.

3. In het geding is ook de plaats die het verbond inneemt in de geloofspraktijk. Wat betekent het dat kinderen gedoopt zijn als lidmaten van de gemeente voor de weg die zij gaan van doop naar avondmaal? Welke plek neemt de eredienst in in een pastorale catechese?

4. Gegeven de band die er is tussen de viering van het Avondmaal en het belijdend antwoord is de vraag op zijn plaats of dit belijdend en beamend antwoord niet te zeer gefixeerd is op het moment van de openbare geloofsbelijdenis aan het eind van de catechese. Zijn er ook andere vormen mogelijk? In dit verband verdient het voorstel van ds W. Markus (zie hierboven) zorgvuldige overweging.

5. Participatie van kinderen aan de eredienst heeft gevolgen voor de vormgeving van de samenkomst van de gemeente. In de klassiek-gereformeerde Avondmaalsdienst neemt de onderwijzing een belangrijke plaats in. Deze *didachè* is spiritueel van grote waarde. Maar men kan zich afvragen of de lezing van het klassieke formulier door haar lengte geen afbreuk doet aan het vierend karakter. Zijn er andere vormen te vinden die recht doen aan dit typisch gereformeerde element en tegelijk het vierend karakter van de dienst versterken? Vormen waarbij kinderen en volwassenen iets kunnen beleven van de rijkdom van dit sacrament?

6. De viering van het Avondmaal voltrekt zich in de gemeenschap van de gemeente als lichaam van Christus waar armen en rijken, zieken en gezonden, jongeren en ouderen elkaar ontmoeten voor Gods aangezicht. De fixatie op de vragen rondom de persoonlijke en individuele heilszekerheid – en ik bagatelliseer die vragen niet – hebben een ongunstige uitwerking op de beleving van de *communitas*. Dat wordt nog versterkt door het individualisme in onze cultuur. Paulus' woorden in 1 Korintiërs 10 en 11, gericht tegen een 'religieus individualisme' (F.J.Pop), zijn daarom voor ons in de 21^e eeuw uitermate actueel.

Moge de bezinning op de sacramenten in hun rijke betekenis voor de groten en de kleinen gedragen worden door het besef dat wij binnen het ene lichaam van Christus geroepen zijn elkaar te dienen en oog te hebben voor elkaar.